

RYSZARD SKRZYNIARZ

PROBLEM AUTORSTWA KAZAŃ ŚWIĘTOKRZYSKICH

Kazania świętokrzyskie powstały w XIII w. i zostały spisane w języku polskim¹. Wielu badaczy próbowało dać odpowiedź, kto jest autorem tego zbioru. I tak A. Brückner tuż po odkryciu *Kazań* w 1890 r. sugerował, iż autora należy szukać na Łysej Górze, gdyż Kodeks, w którym odkrył *Kazania*, należał do klasztoru benedyktyńskiego na Świętym Krzyżu². W innej rozprawie wskazał na miechowskie pochodzenie pergaminu³. A. Brückner umiejscowił również powstanie najstarszego zabytku języka polskiego w środowisku krakowskim wśród franciszkanów lub dominikanów⁴. J. Łoś zasugerował, że autorem *Kazań* może być bożogrobca Stanisław Stojkowiec⁵. M. Derwich powrócił do pierwotnej tezy Brücknera o autorstwie wśród benedyktynów łysogórskich⁶. Natomiast ja uważam, iż *Kazania* powstały w środowisku krakowskim⁷. W świetle nowszych badań, postaram się przedstawić hipotezę na temat autorstwa tego zbioru.

Pierwszą informacją źródłową na temat *Kazań* posiadamy z lat 1408-1430, kiedy to rękopis *Kazań świętokrzyskich* został pocięty w klasztorze miechowskim na paski introligatorskie i użyty do oprawy kodeksu, zawierającego *Listy*

¹ E. Ostrowska, *O artyzmie polskich średniowiecznych zabytków językowych (Bogurodzica, Kazania świętokrzyskie, „Postuchajcie bracia miłe”)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 154, „Prace Językoznawcze”, 20 (1967) s. 66-108; R. Skrzyńiarz, „*Kazania świętokrzyskie*” jako świadectwo kerygmy średniowiecznego Kościoła polskiego, Lublin 1998, (maszynopis w Archiwum KUL i u autora).

² A. Brückner, *Świeżo odkryty zabytek starego języka polskiego. Kazania świętokrzyskie*, „Ateneum”, 58 (1890) z. 2, s. 375.

³ Tenże, *Die Heiligenkreuzer Predigten*, „Zeitschrift für Slavische Philologie”, 11 (1934) s. 379-380.

⁴ Tenże, *Literatura religijna w Polsce średniowiecznej. Kazania i pieśni. Szkice literackie i obyczajowe*, t. 1, Warszawa 1902, s. 110.

⁵ *Kazania t.zw. świętokrzyskie*, wyd. i oprac. J. Łoś, W. Semkowicz, Kraków 1934, s. 15.

⁶ M. Derwich, *Kazania świętokrzyskie a benedyktyni łysogórscy*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, „Historia”, 76 (1989) s. 189-199; tenże, *Benedyktyński klasztor św. Krzyża na Łysej Górze w średniowieczu*, Warszawa 1992, s. 524.

⁷ Skrzyńiarz, „*Kazania świętokrzyskie*” jako świadectwo, s. 53-59.

Apostolskie, Dzieje Apostolskie oraz *Apokalipsę*⁸. Powstaje zatem pytanie w jaki sposób *Kazania świętokrzyskie* trafiły do klasztoru miechowskiego, skoro powstały w środowisku krakowskim? Aby dać odpowiedź na to pytanie musimy cofnąć się do roku 1163 – czyli czasu fundacji bożogrobców w Miechowie.

Do Miechowa wraz z Jaksą przybył jeden kanonik Marcin Gall – jak to zostało dwukrotnie podkreślone w dokumencie Monachusa z 1198 roku⁹. Jeden zakonnik nie mógł zorganizować placówki duszpasterskiej oraz klasztoru. Kto więc tworzył wraz z przybyłym Marcinem wspólnotę zakonną bożogrobców? Odpowiedź zdaje się znajdować u Jana Długosza, który pod datą 1162 wspomina o fundacji przez Jaksę klasztorów w Miechowie i Zwierzyńcu¹⁰. Jednak według najnowszych ustaleń początki klasztoru zwierzynieckiego sięgają lat 1143-1148¹¹. Czyżby J. Długosz wprowadził zamieszanie co do fundacji zwierzynieckiej? Otóż nie! Jak twierdzi Z. Piłat¹² – Jaska przeprowadził za zgodą władz kościelnych reformę kanonii zwierzynieckiej, w wyniku której kanonicy zostali przeniesieni do Miechowa, a kanoniczki pozostały na Zwierzyńcu przy kościele św. Augustyna. Wówczas to bożogrobcy przejęli obowiązki duszpasterskie nad siostrami w oparciu o kościół św. Salwatora, wcześniej główną siedzibę klasztoru zwierzynieckiego, a po 1163 r. spełniał on funkcję kościoła parafialnego. Opiekę duszpasterską bożogrobcy sprawowali nad nortankami na Zwierzyńcu do lat osiemdziesiątych lub dziewięćdziesiątych XII stulecia, czyli do momentu rozpoczęcia reformy kanonikatu regularnego przez późniejszego biskupa wrocławskiego Cypriana¹³. Prawdopodobnie bożogrobcy taką samą opieką duszpasterską objęli klasztor w Dłubni – obecnie Imbramowice, który leży w pobliżu Miechowa.

Na przelomie XII i XIII w. kanonicy Grobu Świętego pozostawali pod wpływem *ordinis novi* w kanonikacie regularnym, a zwłaszcza pod wpływem premonstratensów. Swoje statuty zredagowane w 3 ćwierci XII w. wzorował

⁸ *Kazania* tzw. *świętokrzyski*, s. 6-9.

⁹ Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, perg. nr 4; Archiwum Parafialne w Miechowie, *Kościoł miechowski*, nr 165, fol. LXXX; *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, wyd. F. Piekosiński, t. 2, Kraków 1886, nr 376, s.

¹⁰ J. Długosz, *Historiae Polonicae*, wyd. A. Przeździecki, t. 2, Kraków 1873, s. 59-60.

¹¹ Cz. Deptuła, „*Monasterium Bethlem*”. *Wokół misji biskupa Henryka Zdika i początków opactwa w Brzesku*, „*Roczniki Humanistyczne*”, 18 (1970) z. 2, s. 42-44; t e n ż e, *Abbatia de Bresce w XII-XIII wieku i wybrane problemy najstarszych dziejów grupy brzeskiej premonstratensów polskich*, „*Roczniki Humanistyczne*”, 42 (1994) z. 2, s. 28-34 i S. Trawkowski, *Między herezją a ortodoksją. Rola społeczna premonstratensów w XII wieku*, Warszawa 1964, s. 198-200 przyjmują, iż klasztor na Zwierzyńcu był fundowany przez Władysława II lub Bolesława Kędzierzawego w latach 1143-1148, natomiast J. Rajman, *Pielgrzym i fundator. Fundacje kościelne i pochodzenie księcia Jaksy*, „*Nasza Przeszłość*”, 82 (1994) s. 5-33, uważa, iż początki klasztoru sięgają lat 1158-1162, a jego fundatorem był Jaska.

¹² Z. Piłat, *Fundator i fundacja klasztoru bożogrobców w Miechowie*, w: *Bożogrobcy w Polsce*, praca zbiorowa, Miechów-Warszawa 1999, s. 32.

¹³ Tamże, s. 32, a szczególnie przypis 91.

na drugich statutach premonstratenskich¹⁴. Prawdopodobnie w swym kierownictwie zakonnym siostrami wprowadzali od początku do konwentów zwyczaj norbertańskie tak na Zwierzyńcu jak i w Dłubni.

Klasztor norbertanek dłubieńskich został ufundowany w latach 1163-1194 przez komesa Imbrama. Następnie po 1218 r. biskup krakowski Iwo Odrowąż dokonał ponownej fundacji klasztoru i nadał mu dobra ziemskie¹⁵. Przełożoną klasztoru została jego siostra Gertruda¹⁶. Prawdopodobnie przed 1229 r. nastąpiło zrzeczenie się bożogrobców dalszej opieki duszpasterskiej nad klasztorami imbramowickim na rzecz norbertanów w Brzesku do czego zmierzał biskup Iwo Odrowąż, a następnie na rzecz męskiej gałęzi zakonu powstałej w Imbramowicach. Należy również wspomnieć, iż Dłubnia została przekazana bożogrobcom miechowskim przez rycerza Lasotę w latach 1163-1179¹⁷. Natomiast w 1227 r. toczył się spór między zakonem a wdową po Mikołaju i jej synem o Dłubnię. Papież Grzegorz IX polecił rozstrzygnąć spór opatowi sieciechowskiemu. Jego wyników nie znamy, lecz wieś o którą toczył się proces znalazła się w posiadaniu sióstr norbertanek¹⁸.

Powstaje pytanie – jaki zatem związek przyczynowy łączy *Kazania* z norbertankami? Otóż, prawdopodobnie *Kazania świętokrzyskie* zostały spisane dla sióstr w Dłubni-Imbramowicach jako pomoc w medytacji, albo bezpośrednio zostały do nich wygłoszone. Autorem tego zbioru mógł być sam biskup Iwo Odrowąż, którego siostra była przełożoną klasztoru. W średniowieczu przełożone klasztorów żeńskich mogły czytać kazania i je komentować dla wspólnoty zakonnej, a niekiedy były także autorkami kazań, jak np. Hildegarda z Bingen (†1179)¹⁹. W Polsce w klasztorach norbertanek, przeoryszami i członkiniami konwentów „śpiewających” były kobiety pochodzące z najwyższych warstw społecznych²⁰. Umiały czytać i pisać, a zarazem były przygotowane na przyjęcie tych treści teologicznych, którymi posługiwał się autor w *Kazaniach*²¹.

¹⁴ P. Lefvre, *Prémontré, ses origines, sa première liturgie, les relations de son code législatif avec Cîteaux et les chanoines du Saint Sépulcre de Jérusalem*, „Analecta Praemonstratensia”, 25 (1949) s. 102-103; Cz. Deptuła, *Początki klasztorów norbertańskich w Dłubni-Imbramowicach i Płocku*, „Roczniki Humanistyczne”, 16 (1968) z. 2, s. 10.

¹⁵ P. Boroń, M. Wrzeszcz, *Imbramowice*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 55.

¹⁶ Cz. Deptuła, *Iwon Odrowąż*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 580.

¹⁷ R. Skrzyński, *Początki archiwum zakonnego bożogrobców w Miechowie*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 71 (1999) s. 409

¹⁸ *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, wyd. F. Piekoński, t. 2, Kraków 1886, nr 4; Z. Pęcowski, *Miechów. Studia z dziejów miasta i ziemi miechowskiej do roku 1914*, Kraków 1967, s. 470 i 478.

¹⁹ I. W. Frank, *Predigt*, VI. *Mittelalter*, w: *Theologische Realenzyklopädie*, t. 27, Berlin-New York 1997, s. 249.

²⁰ J. Rayman, *Norbertanie polscy w XII wieku. Moźni wobec „ordinis novi”*, w: *Spoleczeństwo Polski średniowiecznej*, red. S. K. Kuczyński, t. 7, Warszawa 1996, s. 105.

²¹ Skrzyński, „*Kazania świętokrzyskie*” jako świadectwo, s. 61, 119-158.

Jeżeli przyjmiemy, iż bożogrobcy sprawowali opiekę duszpasterską nad norbertankami w Imbramowicach, to rękopis tam będący, mógł trafić do bożogrobców przez ręce siostry biskupa. A wiemy, iż ustawy Soboru Laterańskiego IV wprowadzały obowiązek głoszenia kazań. W tej sytuacji zbiór ten mógł posłużyć jako pomoc w uczeniu przyszłych kaznodziejów jak komponować kazania. Bożogrobcy przecież sami prowadzili parafię w Miechowie²² i obsługiwali liczne kościoły parafialne i szpitalne na terenie Polski. *Kazania* były prawdopodobnie wykorzystywane do nauki pisania i głoszenia kazań w szkole klasztornej przez przyszłych duszpasterzy. Do Miechowa trafiły prawdopodobnie przed 1227 rokiem.

Jak już wspomniano autorem owego zbioru kazań mógł być biskup Iwon Odrowąż (ur. między 1170-1180, zm. 20 VI lub 21 VIII 1229 r.). Iwon był człowiekiem wykształconym studiował teologię w Paryżu, następnie podjął studia prawnicze w Vicenzie, aby ponownie powrócić do Paryża i kontynuować studia teologiczne. W czasie studiów w Paryżu zetknął się z kazaniem głoszonym w języku francuskim²³. Po powrocie do Polski, już jako biskup krakowski fundował liczne kościoły, gdzie nabożeństwa miały być odprawiane w języku polskim²⁴. W oparciu o Zakon Kaznodziejski, który Iwon sprowadził do Krakowa, język polski wszedł do kaznodziejstwa przynajmniej w środowisku krakowskim.

Za tezę, iż autorem *Kazań* był Iwon Odrowąż przemawia dokonana analiza teologiczna *Kazań*. Otóż: 1) autor był osobą wykształconą, czego dowodzi cała konstrukcja *Kazań*, tak teologiczna jak i intelektualna; 2) kazania w tym okresie głosił biskup lub osoba przez niego upoważniona, gdyż poziom intelektualny duchowieństwa był bardzo niski; 3) autor pisząc w języku polskim widział potrzebę zrozumiałego przekazu prawd Objawionych²⁵.

Kazania spisane przez biskupa Iwona mogły powstać około 1218 r. a przed rokiem 1229 – rokiem śmierci. Prawdopodobnie były przeznaczone do wygłoszenia lub służyły do wspólnej lektury w klasztorze imbramowickim. *Kazania* były przeznaczone dla wyrobionych umysłowo, a zarazem czujnych estetycznie

²² L. Wojciechowski, *Parafia Miechów w okresie przedrozbiorowym*, w: *Bożogrobcy w Polsce*, praca zbiorowa, Miechów-Warszawa 1999, s. 60 i nn.; R. Skrzyński, *Działalność duszpasterska zakonu bożogrobców w średniowiecznym Miechowie* (referat wygłoszony na sympozjum w Turawie w 1999 r.).

²³ J. Wolny, *Łaciński zbiór kazań Peregryna z Opola i ich związek z tzw. „Kazaniami gnieźnieńskimi”*, w: *Studia o kulturze*, red. J. Lewański, t.1, Warszawa 1961, s. 220.

²⁴ „Sermoque ante hac in ecclesia sancte Trinitatis pro eruditione gentis nostre polonice fieri solitus, ut in dicta ecclesia parochiali sancte Marie habeatur”, *Kodeks dyplomatyczny Katedry krakowskiej*, wyd. F. Piekosiński, t. 2, Kraków 1883, s. 187 na podstawie dokumentu erekcyjnego kościoła Panny Marii w Krakowie z 1226 r. możemy sądzić, że takich przykładów było znacznie więcej.

²⁵ Skrzyński, „*Kazania świętokrzyskie*” jako świadectwo, s. 53-59.

odbiorców²⁶, którymi mogły być siostry w Imbramowicach. Następnie *Kazania* przekazane, odpisane lub spisane podczas ich wygłaszania, prawdopodobnie posłużyły do nauki głoszenia Słowa Bożego w szkole klasztornej w Miechowie, aby na początku XIV w., gdy były już przestarzałe językowo, a w bibliotece miechowskiej znajdowały się duże zbiory kazań autorów polskich i obcych, posłużyć jako podkładki pod grzbiet nowo spisane kodeksu.

²⁶ T. Michałowska, *Średniowiecze*, Warszawa 1995, s. 310.

DAS PROBLEM DER AUTORSCHAFT DER HEILIG-KREUZ-PREDIGTEN

ZUSAMMENFASSUNG

Die Heilig-Kreuz-Predigten wurden wahrscheinlich vom Bischof Iwon Odrowąż registriert (1229). Sie konnten gegen 1218 und bestimmt vor 1229 entstanden sein. Wahrscheinlich sollten sie gehalten werden, oder sie dienten der gemeinsamen Lektüre im Kloster in Imbramowice für Prämonstratenserinnen, deren Oberin die Schwester des Bischofs, Gertruda, war. Die Predigten waren für die geistlich gewandten und zugleich ästhetisch empfindsamen Adressaten bestimmt, zu welchen die Nonnen in Imbramowice gehören konnten. Ferner waren die überlieferten, abgeschrieben oder während des Predigens registrierten Texte wahrscheinlich behilflich beim Erlernen der Verkündung des Wortes Gottes in der Klosterschule in Miechów. Dann aber, am Anfang des 14. Jhs., als sie schon veraltet waren und in der Bibliothek in Miechów große Predigtensammlungen polnischer und fremder Autoren vorhanden waren, dienten sie als Unterlagen für den Rücken des neu geschriebenen Kodexes.

Übersetzt von Jolanta Janoszcyk